

الشریعه الی استدراک الذریعه گاهنامه‌ای در راستای تکمیل کتابشناسی شیعه

○ سید محمد طباطبائی بهبهانی (منصور)

فهرست‌نویس نسخ خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی

بر هیچ‌کس از اهل خبره و انصاف پوشیده نیست که جایگاه شیعه در پیشبرد علوم و معارف اسلامی چه مرتبه‌ای را داراست و پیشرو بودن بزرگان شیعه در غالب فنون اسلامی امری است غیرقابل انکار. برای اثبات این مدعا کافی است به کتاب الاوائل علامه شوشتری علیه الرحمة و تاسیس الشیعه اکرام لفنون الاسلام تألیف علامه سیدحسن صدر مراجعه شود.

باری علمای شیعه در طول تاریخ پرنشیب و فراز خود با تمام محرومیت‌ها و مصائبی که گریبانگیرشان بوده است با اقتباس از تعالیم پاک اهل بیت علیهم‌السلام آثار و برکاتی را خلق کردند که تاریخ علم شاهد آن است. آنان تصانیف گرانقدر بی‌شماری در فنون مختلف علوم از فلسفه و کلام و فقه و اصول، ریاضیات، هیأت و ادبیات و جز آن از خود بجای گذاشته‌اند که در کتابخانه‌های جهان اعم از مشهور و غیرمشهور پراکنده‌اند. و با وجود اینکه چندین هزار تألیف ارجمند دانشمندان تشیع در آتش جهل تاریخ همچون سوختن کتابخانه شیخ مفید در بغداد، و دستور محمود غزنوی به سوختن کتب شیعه در ری - سوخت و ای بسا تألیفات که نام آنها نیز در آن حوادث محو شد و به گوش ما هم نرسید. ولی با وجود این آنچه باقیمانده است موجب حیرت است. و البته در قرون اخیر نقش مهم و حیاتی صفویه در حمایت از عالمان شیعه و به تبع حفظ و گردآوری آثار شیعه در سایه حمایت آنان را نباید فراموش کرد که به منزله مرهمی بر زخم نهصد ساله شیعه بود. باید دانست که شمار کثیر تصانیف شیعه سرمایه‌ای عظیم از معارف الهی و بشری است که نگهداری و استفاده از آن بر تمامی اهل فرهنگ بویژه شیعیان واجب و حتمی است. و نقش ایرانیان که علم‌بردار شیعه و پناهگاه محبین اهل بیت در طول تاریخ بوده‌اند پرواضح و روشن است.

اول مطلبی که بخاطر می‌رسد اینکه برای انجام این مهم چه باید کرد. اول قدم در این راستا تهیه فهرست کامل کتابشناسی کتب شیعه است یعنی اول باید دانست چه داریم! تا نوبت به باقی مراحل. این اساسی‌ترین قدمی است که می‌شود برداشت. ولی با کمال تأسف هرچند برخی جسته و گریخته‌های رسالتی در این باب نگاشته‌اند و تلاشی کرده‌اند ولی هرگز یک از ده حق مطالب ادا نشده است مگر در قرن اخیر که علامه رجالی شیخ آقا بزرگ طهرانی با تمام قوا متوجه این ضعف بزرگ گردیده بیش از نیمی از عمر شریف خود را صرف شناخت و گردآوری فهرست کتب شیعه کرد. و ایشان با آفرینش کتاب ارجمند الذریعه الی تصانیف الشیعه ید بیضائی نمود و چشم‌اندازی نو در عالم فرهنگ گشود. وی نه تنها مفاخر ارجمند شیعه را به جهانیان معرفی کرد که به طلاب و محققان شیعه نیز آموخت که برای اعتلای معارف ائمه اهل بیت علیهم‌السلام بجز تعلیم و تعلم رسمی حوزات علمیه، وظائف دیگری نیز برعهده دارند فلله درّ الشیخ و جزاه عن المسلمین خیرالجزاء.

این کتاب عزیز بزودی جایگاه خود را در کتابخانه‌های جهان یافت و در عداد مراجع مهم کتابشناسی اسلامی قرار گرفت و عالم فرهنگ بویژه عالم اسلام را با میراث کلان شیعه آشنا کرد.

اما آنچه بایسته توجه و التفات است اینکه شمار تصانیف ناشناخته شیعه اعم از امامیه و زیدیه و اسماعیلیه، و تألیفات مجهول المؤلف و مؤلفان مجهول التصانیف به حدی است که احصاء تام یا قریب به تام یقیناً از حوصله یک تألیف یا یک مؤلف در زمان و مکان خاص خارج است. و هنوز بسیاری از تألیفات شیعه در پرده گمنامی‌اند.

چنان که می‌دانیم با توجه به زمان تألیف الذریعه و محدودیت خاص مؤلف، و تألیف نشدن بسیاری از فهارس نسخ خطی تا آن زمان بسیاری از تألیفات شیعه را مرحوم صاحب‌الذریعه ندیده یا اطلاعی از آنها نیافته است و این مطلبی است که خود ایشان مکرر در لابلای ذریعه بدان اشاره کرده و از خدا خواسته که بعد از او کسانی کار وی را ادامه دهند.

بعد از نشر الذریعه با تألیف فهارس جدید و وقوف بر پهنه کار و ورود برخی اشتباهات از فهارس به الذریعه از اهل فن بدین نکته پی برده از این میان مرحوم علامه محقق سید عبدالعزیز طباطبائی قدس سره شریف به تألیف مستدرکی بر الذریعه اهتمام کرد که گویا شمار آن به چند هزار می‌رسد ولی آن جناب بجهت نهایت ادبی که نسبت به صاحب ذریعه مراعات می‌فرمودند تا خود ایشان در قید حیات بودند اقدامی به نشر آن نفرمودند و جامعه فرهنگی شیعه از آن محروم است امید که فرزندان آن فقید عزیز با نشر آن موجب روشنی چشم شیعه شوند. ولی باید بدین نکته وقوف داشت که اساساً پراکندگی آثار شیعه بیش از آن است که از عهده شخص واحد در زمان واحد برآید و با لحاظ مستدرک مرحوم استاد طباطبائی هنوز کنیری از تصانیف ناشناخته‌اند و روشن است که این کاری است بایسته تشکل لجنه‌ای از اهل فن امید که صاحب توانی این سطور را بخواند و بارقه‌ای جهت عملی کردن این آرزو در دلش ظاهر گردد.

در این راستا، در محضر استاد حائری هنگام رجوع به نسخه الذریعه استاد حائری دیدم که ایشان تعلیقات استدراکی بسیاری را در هامش برخی صفحات مرقوم داشته‌اند و من نیز به تاسی از ایشان شروع به یادداشت یافته‌های جدید در هامش الذریعه نمودم. چون زیادت گرفت آنها به همراه تعلیقات فراوان استاد حائری گرد آمد و چون تعداد عناوین مستدرک به حدود ۵۰۰ عنوان رسید کیفیت کار به ریاست دانش دوست کتابخانه مجلس شورای اسلامی جناب حجة الاسلام ابهری عرض شد. تشویق و حمایت بسیار مرعی داشتند و مقرر شد که تسریع در امر اطلاع‌رسانی به علاقه‌مندان هر پانصد مدخل بصورت جزوه‌ای مستقل طی انتشارات کتابخانه مجلس به چاپ برسد تا چون بدست اهل فن و مدیران فرهنگی دیگر کتابخانه‌ها برسد آنها نیز به فکر تهیه مستدرک ذریعه در مخازن خود بیفتند هرچند دامنه تهیه مستدرک ذریعه در کتابخانه مجلس محدود به موجودی آنجا نیست.

این مجموعه «الشريعة الی استدراک الذریعه» نام گرفت. آنچه در این مجموعه بعنوان مستدرک ذریعه بدان می‌پردازیم عبارتند از:

- ۱ - معرفی آثاری از شیعه که در الذریعه نیامده است.
 - ۲ - معرفی آثاری که صاحب ذریعه عنوان را ذکر کرده ولی به نام مؤلف پی نبرده است.
 - ۳ - معرفی آثاری که احیاناً توصیف آنها در ذریعه مشتمل بر خطاهائی باشد.
- و نوع دیگر از استدراک را نیز در خاطر داریم که در این مجموعه رعایت نشده ولی آن‌شاء... در شماره‌های دیگر رعایت خواهد شد:

- ۱ - معرفی عناوینی که صاحب ذریعه فقط نام کتاب را ذکر کرده و توصیفی از آنها ارائه نداده است.
 - ۲ - معرفی نسخه‌هایی که صاحب ذریعه عنوان آنها را ذکر کرده ولی از نسخه آنها سراغی نداشته است.
- امید که گردآوری مستدرک الذریعه در تمامی کتابخانه‌های کشور موجبات تکمیل این اثر گرانبساز را فراهم آورد.